

JUSTYNA TRUSKOLASKA

RODZINA W ISLAMIE

Abraham jest dla nas tym samym wzorem wiary w Boga, poddania Jego woli i zawierzenia Jego dobroci. Wierzymy w tego samego Boga, Boga jedynego, Boga żywego, Boga, który stwarza świat i prowadzi swoje stworzenie do doskonałości

słowa wypowiedziane przez Jana Pawła II w 1985 r. do młodych muzułmanów w Casablance.

I. POTRZEBA POZNANIA I ZROZUMIENIA MIĘDZYRELIGIJNEGO

Dnia 14 maja 1999 r. Papież złożył pocałunek na Koranie, świętej Księdze islamu. Obecny na uroczystościach patriarcha Raphael powiedział krótko: „Gest ten ukazał, że Papież nie tylko jest świadom cierpień narodu irackiego, ale również ma wielki szacunek dla islamu”. Akceptowany czy nie, wysiłek Ojca Świętego w celu rozwinięcia dialogu między religiami był zawsze wyraźny. Z inicjatywy Papieża zorganizowano dwa spotkania przywódców różnych religii w Asyżu (1986 i 2002 r.), gdzie modlono się właśnie o pokój na świecie. Papież stał na stanowisku, że „im mniej dialogu między religiami, im wolniej i słabiej jest on praktykowany, tym wolniej i słabiej budowane jest w życiu ludzi i świata Królestwo Boże”¹.

Dr JUSTYNA TRUSKOLASKA – adiunkt Instytutu Pedagogiki Wydziału Zamiejscowego Nauk o Społeczeństwie KUL w Stalowej Woli; adres do korespondencji: e-mail: justas@kul.lublin.pl

¹ *Papieskie „herezje”. Jan Paweł II a dialog międzyreligijny*, „Tygodnik Powszechny” z dn. 27.03.2006; www.wp.pl

Od prawie stu lat w łonie chrześcijaństwa zachodziły przemiany w spojrzeniu na islam, a wierzący chrześcijanie wnieśli wiele cennych prac pomagających go zrozumieć. Znaczącą rolę odegrał tu Louis Massignon, znawca islamu, który w pierwszej połowie XX w. głosił pogląd, że trzy wielkie religie monoteistyczne mają wspólne korzenie i wywodzą się od Abrahama – stąd wzięła się nazwa „religie abrahamowe”. Przygotowało to grunt pod przełomowy moment w postrzeganiu islamu przez chrześcijaństwo, jakim był Sobór Watykański II, który nie wypowiadał się wprawdzie o tym, czy Koran jest Słowem Bożym, czy nie, prosił jednak chrześcijan, aby spojrzeli na islam ze zrozumieniem w swoich sercach. W deklaracji *Nostra aetate* z 1965 r. czytamy:

Kościół spogląda z szacunkiem również na muzułmanów, oddających cześć jednemu Bogu, żywemu i samoistnemu, miłosiernemu i wszechmocnemu, Stwórcy nieba i ziemi, Temu, który przemówił do ludzi; Jego nawet zakrytym postanowieniom całym sercem usiłują się podporządkować tak jak podporządkował się Bogu Abraham, do którego wiara islamu chętnie nawiązuje. Jezusowi, którego nie uznają wprawdzie za Boga, oddają cześć jako prorokowi i czczą dziewiczą Jego Matkę Maryję, a nieraz pobożnie Ją nawet wzywają. Ponadto oczekują dnia sądu, w którym Bóg będzie wymierzał sprawiedliwość wszystkim ludziom wskrzeszonym z martwych. Z tego powodu cenią życie moralne i oddają Bogu cześć głównie przez modlitwę, jałmużnę i post.

Był to przełom nie tylko w katolicyzmie. Teksty soborowe na temat islamu wpłynęły także na inne kościoły chrześcijańskie, których przywódcy w większości nie przejawiają już wrogości do tej religii. Chociaż nadal nie ma jednomyślności na temat islamu wśród teologów czy uczonych chrześcijańskich, to jednak wśród zwierzchników Kościołów chrześcijańskich przeważa raczej tendencja do podejmowania inicjatyw na rzecz dialogu międzyreligijnego.

Także Jan Paweł II w czasie swojego pontyfikatu wielokrotnie podkreślał konieczność wzajemnego zrozumienia. Spotykał się z muzułmanami, a w trakcie swoich pielgrzymek przemawiał do nich, jak to miało miejsce w Akrze (Ghana) w 1980 r. podczas spotkania z przywódcami muzułmańskimi czy w Casablance (Maroko) w 1985 r. z młodzieżą muzułmańską. Bez precedensu była wizyta Jana Pawła II w meczecie Omajjadów 6 maja 2001 r. – prawdopodobnie pierwszy raz zwierzchnik Kościoła katolickiego odwiedził meczet².

² Por. A. S. Nalborczyk, *Chrześcijaństwo wobec islamu*, w: *Nie bój się islamu. Leksykon dla dziennikarzy*, red. A. Marek, J. Danecki, A. S. Nalborczyk, „Więź” – www.wiez.com.pl

Strona islamska jest niekiedy niesłusznie oskarżana o bierność w dialogu międzyreligijnym. Istnieje wiele inicjatyw, co najmniej od lat sześćdziesiątych XX wieku podejmowanych również przez muzułmanów, świadczących o chęci współpracy zarówno na płaszczyźnie społeczno-kulturowej, ekonomicznej, jak i naukowej. Z takimi inicjatywami wychodzą władze państwowe, organizacje i uniwersytety wielu krajów, w których panującą religią jest islam³.

Również w Polsce zarówno Kościół katolicki, jak i organizacje muzułmańskie podejmują udane próby dialogu międzyreligijnego. Od roku 1997 działa Rada Wspólna Katolików i Muzułmanów, której członkami są m.in. bp Tadeusz Pikus, przewodniczący Komitetu ds. Dialogu z Religiami Niechrześcijańskimi Konferencji Episkopatu Polski, oraz Mufti RP Tomasz Miśkiewicz. Przykładem współpracy mogą być spotkania wyznawców różnych religii i modlitwa o pokój i sprawiedliwość na świecie – zorganizowane przez Muzułmański Związek Religijny 6 czerwca 2004 r. w Kruszynianach, spotkanie z okazji ramadanu dla przedstawicieli różnych religii – zorganizowane w listopadzie 2004 r., czy choćby VI Zjazd Gnieźnieński pt. „Europa Dia-

³ Jako przykłady można podać współpracę naukową: wykłady kardynała Franza Königa z Austrii na słynnym uniwersytecie Al-Azhar w 1965 r. na temat monoteizmu, serię spotkań chrześcijan i muzułmanów – zainicjowanych przez Centrum Studiów i Badań Ekonomiczno-Społecznych z Tunisu w 1974 r., działalność Muzułmańsko-Chrześcijańskiej Grupy Badawczej (Groupe de Recherches Islamo-Chretien – GRIC) – założonej przez muzułmańskich i chrześcijańskich uczonych w 1978 r., spotkania międzykulturowe zainicjowane przez jordańską Królewską Akademię Badań nad Cywilizacją Islamską od 1989 r. (w Rzymie i Ammanie), współpraca Uniwersytetu w Ankarze i Uniwersytetu Gregoriańskiego w Rzymie oraz Uniwersytetu Az-Zajtuna w Tunisie z Papieskim Instytutem Studiów Arabistycznych i Islamiistycznych (PISAI) w Rzymie i wiele innych.

Kontakty międzyreligijne inicjowane są również przez władze takich państw, jak np.: Libia (organizowane na wielką skalę spotkania chrześcijan i muzułmanów w Trypolisie – od 1976 r., wznowione w 1989 r.), Iran (spotkania międzyreligijne organizowane przez irańskie Ministerstwo Kultury i Islamskiego Kierownictwa), Egipt (Stowarzyszenie na Rzecz Religijnego Braterstwa), Pakistan (Stowarzyszenie na Rzecz Dialogu Międzyreligijnego), Bangladesz (Stowarzyszenie Gorących Serc), Filipiny (Ruch *Silsilah* – z arab. „łańcuch”), w Betlejem (centrum Al-Liqa – z arab. „spotkanie”), Iran – Organizacja na Rzecz Muzułmańskiej Kultury i Kontaktów (założona w 1994 r., mająca wydział dialogu międzyreligijnego, zorganizowała ok. 30 spotkań z przedstawicielami różnych wyznań chrześcijańskich, wydaje też naukowy periodyk „Dialogue”), a także Instytut Dialogu Międzyreligijnego (działający od 2001 r. i wydający miesięcznik dotyczący zagadnień religii na świecie oraz organizujący konferencje i wykłady – <http://www.ifird.com>) oraz Centrum Studiów nad Religiami Światowymi w Kom (założone w 1996 r.).

Por. A. S. N a l b o r c z y k, *Współczesny dialog chrześcijańsko-muzułmański*, w: *Nie bój się islamu. Leksykon dla dziennikarzy*; por. także: A. S. N a l b o r c z y k, *Kalendarium dialogu chrześcijańsko-muzułmańskiego*, „Tygodnik Powszechny” z dn. 3.02.2002, nr 5.

logu” (wrzesień 2005), na który zaproszeni byli przedstawiciele muzułmanów: Mufti RP Tomasz Miśkiewicz, Mufti Bośni i Hercegowiny Mustafa Cerić i inni⁴. Obchodzone są także „Dni Islamu w Kościele Katolickim”, które odbywają się co roku 26 stycznia⁵. Mają one miejsce jednocześnie w kilku miastach Polski – w Warszawie (kościół Jezuitów), Lublinie, Krakowie i Pieniężnie⁶. Powyższe inicjatywy są tylko nielicznymi przykładami działalności ludzi wierzących, którzy rozumieją potrzebę wzajemnego, międzyreligijnego poznania i zrozumienia.

II. ISLAM JAKO RELIGIA

Islam – jedna z trzech wielkich religii monoteistycznych (obok judaizmu i chrześcijaństwa) – pojawił się najpóźniej, bo w VII wieku n.e. na Półwyspie Arabskim, dzięki wystąpieniu Proroka Muhammada Ibn Abd Allacha (spolszczone imię – Mahomet). Jest to postać historyczna, której życie i działalność są dość dobrze znane⁷. Urodził się około roku 570 n.e. w Mekce – zachodniej części Półwyspu Arabskiego – w rodzie Kurajszytów, który panował wówczas w mieście⁸. Jako dojrzały, żonaty mężczyzna, kupiec, między rokiem 610 a 632 Mohammed doznał wielu objawień.

⁴ A. S. N a l b o r c z y k, *Status prawny muzułmanów w Polsce i jego wpływ na organizację ich życia religijnego*, w: *Muzułmanie w Europie*, red. A. Parzymies, Warszawa 2005, s. 238.

⁵ Por. www.Islam.lublin.prv.pl

⁶ N a l b o r c z y k, *Status prawny muzułmanów*, s. 237-238.

⁷ E. S z y m a n i s k i, *Islam pierwotny*, w: *Zarys dziejów religii*, red. J. Keller, W. Kortański, W. Tyloch, B. Kupis, Warszawa: Iskry 1986, s. 750 n.

⁸ Mimo to jego dzieciństwo było pełne trudów i pracy. Ojciec zmarł jeszcze przed jego narodzeniem, a matka – gdy miał około 6 lat. Początkowo wychowywał go dziadek Abd al-Muttalib, człowiek znany, pobożny i szanowany, który jednak również wkrótce zmarł. Odtąd zajmował się nim stryj Abu-Talib i kilku innych krewnych (stryjów) – później pierwszych wiernych i znaczących postaci islamu. Jako chłopiec Muhammad pasł stada bydła, jak większość jego rówieśników. Jako 10-latek wyruszył ze stryjem wraz z karawaną kupiecką w podróż do Syrii. Miał to być początek jego przygotowania do zawodu kupieckiego, który podjął zgodnie z tradycją Kurajszytów. Jako dojrzały już młodzieniec prowadził karawany swojej starszej kuzynki – samodzielnej i przedsiębiorczej, zamożnej wdowy Hadżidży. Prawdopodobnie był zdolnym kupcem, bo pomnożył jej majątek. W wieku około 25 lat poślubił ją i aż do jej śmierci (Hadżidża była starsza od Muhammada o około 15 lat) stanowili szczęśliwe małżeństwo. Byli dla siebie wsparciem nie tylko w interesach. Żona jako pierwsza przyjęła nową wiarę głoszoną przez Proroka i wspomagała go w jego misji religijnej.

Już od pierwszego objawienia Prorok zaczął głosić islam w Mekce. Islam, według jego wyznawców, nie jest nową religią, ale kontynuacją tradycji proroków Starego Testamentu i Jezusa, którego również uważa się za ostatniego i największego przed Muhammadem Proroka religii monoteistycznej. Wiara ta została objawiona ludziom już w raju – Adamowi i Ewie – rodzicom rodzaju ludzkiego, ci jednak – jako nieposłuszni Allahowi – zostali z niego wygnani⁹. Potomkowie Adama poszli zarówno dobrymi, jak i złymi drogami. Część z nich zaczęła czcić bożków w postaci przedmiotów materialnych, roślin czy zwierząt lub własnych namiętności – odeszła od kultu jedyne Boga. Dlatego, według Mahometa, zostali powołani kolejni prorocy islamu (czyli ogólnoludzkiej religii monoteistycznej): Abraham, Józef, Mojżesz, Saul, Salomon, Eliasz i inni wymienieni w Starym Testamencie, a także Jezus (którego bóstwa nie uznaje się w Koranie) i Muhammad – Pieczęć proroków (arab. *chatam an nabi*)¹⁰. Głosi on wiarę w jedyne Boga (arab. *La ilaha illallah*) – „Nie ma bóstwa prócz Boga”. To podstawowe twierdzenie islamu, a odejście od jedynobóstwa i „dodawanie Bogu współtowarzyszy” (*szirk*) jest według Koranu najcięższym grzechem przeciw Allahowi. Allah jest Stworzycielem świata i ludzi, ich Opiekunem. Jest wszechmocny, wszechwiedzący i miłosierny. W Koranie i w modlitwach muzułmańskich istnieje 99 (a z imieniem Allah – sto) świętych imion Boga, wymawianych często w formie litanii podczas modlitwy. Poza Bogiem świat istot żywych objawiony

Muhammad pochodził z religijnej rodziny, był człowiekiem spokojnym, prawdomównym i uprzejmym, oddawał się intensywnemu życiu duchowemu. Jeden miesiąc w roku – zwyczajem mieszkańców Mekki – poświęcał na rozmyślenia i modlitwę w grocie góry Hira koło Mekki. Tam też, gdy miał około 40-43 lata, ukazał mu się Anioł Gabriel (arab. „Dżibril”) i przekazał mu jego misję religijną. Legenda głosi, że przyszły Prorok tak bardzo przeraził się Gabriela, że pobiegnął do domu i prosił żonę, aby go ukryła. Nie wiedział bowiem, co się dzieje. Wtedy padły słowa archanioła: „O ty, owinięty w płaszcz! Powstań i ostrzegaj!” (Koran 54:1). Przypomina to spotkanie Mojżesza na pustyni z Bogiem Jahwe, który ukazał mu się pod postacią krzewu gorejącego i również wywołał zaskoczenie i przestrasz przyszłego Proroka (Wj 3, 1-14).

W drugim objawieniu anioł Gabriel rozkazał Muhammadowi: „Głoś imię twego Pana, który stworzył! Stworzył człowieka z grudki krwi zakrzepłej! Głoś! Pan jest najszlachetniejszy! Ten, który nauczył człowieka przez pióro; nauczył człowieka tego, czego on nie wiedział” (Koran 96:1). Wydarzenia te miały miejsce w roku 610. Objawienia były udziałem Mahometa aż do jego śmierci w 632 r.

⁹ Por. K h u r s h i d A h a m a d, *Rodzina w Islamie*, Wrocław 2002, s. 7 n.; por. także S a y y d A b u l A l a A l - M a u d u d i, *Zrozumieć Islam*, Białystok: Stowarzyszenie Studentów Muzułmańskich w Polsce 2003, s. 28-29 oraz S z y m a n i s k i, dz. cyt., s. 764.

¹⁰ E. M a c h u t - M e n d e c k a, *Świat tradycji arabskiej*, Warszawa 2005, s. 31.

w Koranie obejmuje aniołów i demony oraz ludzi, kobiety i mężczyzn, którzy są sobie równi, choć mają wyznaczone we wspólnocie wierzących (*umma*) różne funkcje.

Wszyscy ludzie wezwani są do wiary w jednego Boga, posłuszeństwa i poddania się Bogu¹¹. Koran (arab. *Qur'an* – czytanie, recytacja) przekazuje również prawdy o nadejściu Dnia Sądu Ostatecznego oraz istnieniu raju i piekła, które przeznaczone są każdemu człowiekowi zależnie od jego wiary i czynów – postępowania zgodnie z zaleceniami przekazanymi przez Proroka. Tak więc człowiek ma wolną wolę – może odrzucić wołanie Boga, jego łaskę (*baraka*) i zejść z właściwej drogi, którą wyznacza Koran i Sunna Proroka (dosłownie – ścieżka Proroka, czyli zbiór hadisów, ściśle skodyfikowanych przekazów o zachowaniu i postępowaniu proroka)¹².

[...] prawdziwie pobożny jest: kto wierzy w Boga i w Dzień Ostatni; w aniołów, w Księgę i w proroków; i ten, kto rozdaje majątek – mimo umiłowania go – bliskim krewnym, sierotom i biedakom, podróżnemu i żebrzącym, i na wykup niewolników; i ten, kto odprawia modlitwę; i ten, kto daje jałmużnę; i ci, którzy wypełniają swoje zobowiązania, kiedy się zobowiązali; i ci, którzy są cierpliwi w nieszczęściu i przeciwności, i w czasie niebezpieczeństwa; oto ci, którzy są szczerzy w wierze. Oni są prawdziwie bogobojni! (Koran 2: 177, 178).

Prorok Muhammed ogłosił podstawowe zasady wiary (*iman*) i obowiązki pobożnego Muzułmanina (*amal* – praca, działanie), które wymienione zostały w Koranie, m.in. w przytoczonym powyżej fragmencie. Jest nimi tak zwane Pięć Filarów Wiary – wyznanie wiary (*szahada*), modlitwa (*salat* lub *sala*), post (*saum* lub *sijam*), jałmużna (*zaka* lub *zakat*) i pielgrzymka (*chadżdż*)¹³.

W i a r a w jedyne Boga (*taħhid*)¹⁴ – „La ilaha illallah” – oznacza, że nie ma żadnego innego prawdziwego Boga, prócz jedyne Boga, Stworzyciela całego świata, miłosiernego i kochającego ludzi, sprawiedliwego, wszechmocnego i wszechwiedzącego. Zdanie „Nie ma Boga prócz Allaha” znaczy, „że w całym wszechświecie nie ma absolutnie żadnej istoty godniej-

¹¹ Słowo „islam” oznacza właśnie „poddanie się Bogu”, ale także „pokój” – por. np. S a y d A b u l A l a A l - M a u d u d i, dz. cyt., s. 11.

¹² Zarówno redakcja Koranu (rok 651), jak i hadisów nastąpiła wkrótce po śmierci Mahometa i była przygotowana bardzo starannie. Istnieje sześć zbiorów hadisów, z których najważniejsze są dwa: Al-Buchariego i Muslima – oba z VIII w.; por. M a c h u t - M e n - d e c k a, dz. cyt., s. 35, 42. Na tych dwóch źródłach – Koranie i Sunnie – oparte zostało prawo muzułmańskie – szariat.

¹³ Tamże, s. 48-53.

¹⁴ S a y d A b u l A l a A l - M a u d u d i, dz. cyt., s. 52-74.

szej oddawania czci niż Allah (Bóg), tylko przed Nim powinniśmy skłonić głowy w posłuszeństwie i uwielbieniu, tylko On jest jedyną istotą mającą całą potęgę, wszyscy potrzebują Jego łaski i wszyscy są zobowiązani prosić Go o pomoc. On jest ukryty przed naszymi zmysłami, a nasz umysł nie jest w stanie pojąć, czym On jest”¹⁵.

Wiara oznacza nie tylko wiedzę, ale i posłuszeństwo Bogu, a więc trzymanie się jego poleceń zawartych w świętych księgach, a przede wszystkim w Koranie. Jedyną drogą prowadzącą do zbawienia jest czystość duszy i dobre uczynki, skromność i pokora, które wynikają z przeświadczenia, że wszystko zawdzięczamy Bogu, a nie sobie. On obdarza nas pokojem i łaską, którą możemy wykorzystać, by czynić dobrze¹⁶. „Obowiązkiem człowieka jest robienie tego, co jest w granicach jego możliwości i zdolności oraz nie narusza jego godności i uczciwości. Sukcesy i niepowodzenia zależą od łaski Allaha”¹⁷.

Imam – prawdy wiary obejmują poza tym wiarę: w misję Mahometa jako Pieczęci proroków oraz posłannictwo wcześniejszych proroków, w pisma święte (Torę, Ewangelie i przede wszystkim Koran), w aniołów i demony oraz w życie przyszłe, sąd ostateczny, zmartwychwstanie zmarłych, raj i piekło jako nagrodę lub karę za życie na ziemi¹⁸. Wiara rodzi pozostałe zasady życia muzułmanina, które są opisane w Koranie – działanie człowieka – *amal*. Zawiera ono przede wszystkim pozostałe cztery filary islamu – modlitwę, post, jałmużnę oraz pielgrzymkę, ale także zasady codziennego życia, podporządkowane wierze w Boga.

M o d l i t w a muzułmańska – *sala (salat)* – powinna być według Koranu odmawiana trzy razy dziennie. Ale tradycja islamu podaje pięć modlitw jako obowiązkowe (ogłoszono je już po kanonizacji tekstu Koranu)¹⁹, odmawiane rano, w południe, po południu, o zachodzie słońca i w nocy. Porę

¹⁵ Przesłanie „Jest jeden Bóg” jest przekazywane ludziom przez wielu proroków, począwszy od Adama poprzez Noego, Abrahama, Mojżesza, Jezusa aż po Muhammada; por. tamże, s. 54. Na tej i następnych stronach znajduje się też szczegółowy, filozoficzny wywód tego XIV-wiecznego myśliciela (Saayd Abdul Ala Al-Maududiego) na temat konieczności istnienia Istoty Najwyższej, Stwórcy i Pana wszechświata oraz jego przymiotów.

¹⁶ Por. tamże, s. 58-59.

¹⁷ Tamże, s. 60.

¹⁸ Por. M a c h u t - M e n d e c k a, dz. cyt., s. 42-48; por. także: J. B i e l a w s k i, *Islam jako religia światowa*, w: *Zarys dziejów religii*, s. 781 n.

¹⁹ M a c h u t - M e n d e c k a, dz. cyt., s. 49, por. także: A. M a r e k, *Podstawy islamu*, w: *Nie bój się islamu. Leksykon dla dziennikarzy*.

modlitwy ogłasza *muezzin* swoim śpiewnym nawoływaniem z minaretu. Raz w tygodniu, w piątek, zwołuje on wiernych na wspólną, świąteczną modlitwę do meczetu. Modlący powinien zwrócić się twarzą w kierunku Mekki lub (jeśli nie wie, w jakim znajduje się ona kierunku) w jakąkolwiek stronę. Kierunek świętego miasta w meczecie wskazuje specjalna wnęka – *mihrab*. Modląc się, muzułmanin klęka na *sadżdżadzie* – dywaniku modlitewnym (lub macie), który rozkłada również w pracy lub na uczelni, nie tylko w domu. Modlitwę rozpoczyna pochwałą Boga (*Allahu akbar* – „Allah jest wielki”), następnie odmawia pierwszą surę Koranu oraz inne modlitwy. Kończy ją pozdrowieniem „Pokój wam i miłosierdzie Boga”. Muzułmanie mogą modlić się zarówno indywidualnie, jak i w meczecie pod kierunkiem imama. W piątek uczestniczą w świątecznym nabożeństwie i słuchają kazania *chatiba*. Podczas uroczystości rodzinnych, religijnych lub wyjątkowych okazji, np. podróży, choroby, odmawiają specjalnie na takie okoliczności przeznaczone modlitwy²⁰. Wyznawcy islamu czczą świętych i ich groby (choć faktycznie Koran tego zabrania), mają swoich mistyków (*sufich*), odmawiają różaniec (*misbaha*)²¹.

Jednakże muzułmanin oddaje cześć Bogu nie tylko poprzez modlitwę, ale również poprzez *ibadat*, czyli wielbienie Boga w codziennym życiu, w kontaktach z rodziną, z sąsiadami, w nauce i w pracy, w życiu społecznym, ekonomicznym i politycznym, poprzez uczynki. We wszystkich tych sferach życia musi postępować uczciwie i zgodnie z zaleceniami Koranu, najlepiej jak umie, czyniąc dobro, pomagając słabszym. W islamie zakres życia codziennego nie jest oddzielony od sacrum, ale jest nim przeniknięty. Częsta modlitwa w ciągu dnia przypomina o innych codziennych obowiązkach względem Stwórcy – o jego wielkości, jest oddaniem mu czci, prośbą o pomoc. Wspólna modlitwa z innymi wiernymi wskazuje na wspólnotę w wierze i równość wszystkich względem Boga. Nie można uchylać się od modlitwy, by mieć czas na pracę, wypoczynek lub rozrywkę. Modlitwa jest podstawowym obowiązkiem muzułmanina²².

J a ł m u ż n a – *zaka* (*zaka*t) – jest obowiązkiem wspomagania biednych, podróżnych, sierot i wdów, nawróconych na islam i innych potrzebujących. Dawniej ofiarowywano ją w formie rzeczowej, dziś – pieniężnej (powinna stanowić 2,5% dochodu rocznego muzułmanina). Pobiera się ją jednak tylko

²⁰ M a c h u t - M e n d e c k a, dz. cyt., s. 49-50.

²¹ Zob. tamże, s. 69-75.

²² Por. S a y y d A b u l A l a A l - M a u d u d i, dz. cyt., s. 75-78.

wtedy, gdy majątek przekracza próg określony na danym terenie. Była obowiązkowym podatkiem, teraz zaś w niektórych państwach została zniesiona i zależy od dobrej woli ofiarodawcy²³. *Zakat* można ofiarować w wyższej kwocie niż wymieniony procent majątku. „Jeżeli wspomagamy swojego biednego brata, to tak, jakbyśmy to robili dla samego Allaha, ku jego zadowoleniu. Allah przyjmie od nas tę ofiarę, ale pod warunkiem, że uczynimy to z własnej woli i chęci, nie robimy łaski ze swojej szczodrości, nie poniżamy ludzi proszących o pomoc oraz nie czekamy na podziękowanie i wzajemność, ani nie czynimy tego na pokaz, ku własnej chwale”²⁴. Zwyczaj wspierania potrzebujących wyrabia cnotę ofiarności, umiejętność dzielenia się z innymi ludźmi, zwalcza szkodliwe przywiązanie do majątku. Ma też ważną rolę społeczną – w społeczeństwach muzułmańskich prawie niespotykane są domy opieki społecznej czy domy dziecka, ponieważ osoby potrzebujące (np. sieroty) wspiera bliższa i dalsza rodzina, która tworzy zwartą i żywą wspólnotę.

P o s t (*saum*) – jest odprawiany przez muzułmanów w miesiącu *Ramadan* (dziewiąty miesiąc roku księżycowego). Podczas ramadanu należy powstrzymać się od jedzenia i picia, a także stosunków seksualnych i palenia tytoniu od wschodu do zachodu słońca. Post jest wyrazem poddania się woli Boga, ale także – jak w innych religiach – znakiem oczyszczenia i odkupienia win²⁵.

To jest miesiąc ramadan, w którym zesłany został Koran – droga prosta dla ludzi i jasne dowody drogi prostej, i rozróżnienie. Kogo z was zastanie ten miesiąc, to niech pości w tym czasie. A ten, kto jest chory lub w podróży, to przez pewną liczbę dni (Koran 2:185).

Od postu zwolnione są kobiety w czasie menstruacji (muszą jednak post „odrobić” w innym czasie) oraz dzieci, które w okresie dorastania mogą już pościć przez kilka godzin dziennie. W trakcie ramadanu odbywają się konkursy recytacji Koranu, nocne czuwania na modlitwie oraz *iftar* – pożywny posiłek po zmroku, który jest okazją do spotkań towarzyskich i rodzinnych

²³ Podatek ten jest obowiązkowy w Arabii Saudyjskiej, Iranie, Jordanii, Kuwejcie, Libii, Malezji, Pakistanie i Sudanie; por. M a c h u t - M e n d e c k a, dz. cyt., s. 50-51.

²⁴ S a a y d A b u l A l a A l - M a u d u d i, dz. cyt., s. 80.

²⁵ Por. M a r e k, *Podstawy islamu*; por. także: S a a y d A b u l A l a A l - M a u d u d i, dz. cyt., s. 79-80.

oraz modlitw²⁶. Pościć można także poza ramadanem, zwłaszcza na znak pokuty.

P i e l g r z y m k a (*hadżdż*) – pielgrzymka znana była wśród plemion arabskich przed wystąpieniem Mahometa. Pielgrzymowano do świętego miejsca Ka'by w Mekce. Zwyczaj ten zachował i rozbudował Prorok. Jego pożegnalna pielgrzymka (632 r.) przed śmiercią stała się przykładem dla innych. Obowiązkiem każdego wierzącego jest przynajmniej raz w życiu (o ile to możliwe) odbyć pielgrzymkę do Mekki. Ma ona dla muzułmanów nie tylko znaczenie religijne, ale także wychowawcze oraz społeczne (integracyjne)²⁷. Wyznawcy islamu, o ile pozwala im na to zdrowie i zasoby finansowe, pielgrzymują do Mekki wielokrotnie. Odbywa się to najczęściej w miesiącu pielgrzymkowym (*zu al-hidżdża*) i stanowi tradycyjny rytuał. Pielgrzym jest osobą uświęconą. Pości, modli się, powstrzymuje od sporów, pielęgnuje nastrój kontemplacji, w rytualnej *talbiji* oznajmia: „Oto jestem przed Tobą, Boże, przed Twoim majestatem”. Pielgrzymka ma swoją intencję. W obrzęd zwyczajowo wpisane jest okrażanie Al-Kaby, ucałowanie Czarnego Kamienia, bieg między dwoma mekkańskimi wzgórzami i wiele innych rytuałów²⁸.

Przedstawione powyżej pięć prawd wiary muzułmańskiej oraz jej pięć filarów są podstawą pobożnego życia. Mają one pomóc w słuchaniu Bożego wezwania na co dzień i wypełnianiu dobrych uczynków. Obejmują wszystkich ludzi, ale w sposób szczególny skierowane są do współwierzących oraz kręgu rodzinnego.

III. RODZINA PRZEDISLAMSKA I MUZUŁMAŃSKA

W czasach przedmuzułmańskich, w tzw. okresie *dżahiliji*, tradycje arabskie odnoszące się do życia rodzinnego nie były jednolite. Podstawową komórką społeczeństwa arabskiego był szczerp. Powszechne było przywiązanie do plemienia, klanu oraz rodu – szerokiej rodziny pochodzenia. Każdy znał

²⁶ Zob. M a c h u t - M e n d e c k a, dz. cyt., s. 51-52; por. także: S z y m a ń s k i, dz. cyt., s. 763.

²⁷ Zob. S z y m a ń s k i, dz. cyt., s. 763; M a r e k, dz. cyt.; S a y y d A b u l A l a A l - M a u d u d i, dz. cyt., s. 81-82.

²⁸ Por. M a c h u t - M e n d e c k a, dz. cyt., s. 52-53.

swoją genealogię. W tej rozległej grupie obowiązywała bardzo daleko posuniętą lojalność i solidarność, wzajemna pomoc i opieka²⁹.

Małżeństwa najczęściej były poligamiczne, przeważała zasada poliginii (wielości żon), choć w południowej części Półwyspu Arabskiego panowała aż do czasów islamskich również tradycja małżeństwa poliandrycznego, zwłaszcza wśród zamożnych kobiet. Wiązała się ona z matriarchatem, z rodziną matrylinearną (dziedziczenie po matce) oraz częściej z szukaniem partnera poza rodem (egzogamia). Jednak ze względu na podstawową wartość, jaką było posiadanie dużej liczby potomstwa, przewagę liczebną w społecznościach arabskich tego okresu miały związki poliginiczne³⁰.

U ludów arabskich w okresie przedmuzułmańskim występowały różne rodzaje związków małżeńskich, przede wszystkim jednak związki stałe (monogamiczne lub poligamiczne, egzo- lub endogamiczne). Znano także małżeństwa czasowe (*zawadž mu'akkat*), zawierane na okres pobytu mężczyzny w danym miejscu. Małżeństwa takie były następnie rozwiązywane, a jeśli miały dzieci, należały one do rodziny matki. Poza tym zawierano małżeństwa dla przyjemności oraz wymienne (*zawadž muta*), które polegały na wymianie żon, sióstr lub córek w celu uniknięcia opłaty ślubnej. Istniał też zwyczaj oddawania żony na „służbę małżeńską” w przypadku, gdy miała ona bezpłodnego męża. Dzieci narodzone na skutek tego czasowego związku były uznawane za małżeńskie.

W większości plemion panował patriarchat, kobiety były bezwzględnie podporządkowane woli ojca lub męża. Wydawano je za mąż bez ich zgody. Zgodnie z barbarzyńskim zwyczajem *wad*, niechciane dziewczynki zakopywano. Mężczyzna mógł rozwieść się z kobietą, ale nie odwrotnie (wyjawszy małżeństwa czasowe). Po ojcu dziedziczyli jedynie synowie. Oni utrzymywali rodzinę – byli pasterzami, myśliwymi, kupcami lub wojownikami. Kobiety najczęściej zajmowały się domem i dziećmi. Jednak to również nie było regułą. Istniały – wspomniane wyżej – szczepy matriarchalne, znano też w społecznościach patriarchalnych samodzielne kobiety, zajmujące się np. interesami³¹.

²⁹ Por. tamże, s. 102-103.

³⁰ Wiadomo bowiem, że liczba dzieci zależy od liczby kobiet, a nie od liczby mężczyzn. Więcej żon oznacza więc liczniejsze potomstwo, zaś więcej mężów – niekoniecznie.

³¹ Zob. F. A d a m s k i, *Rodzina. Wymiar społeczno-kulturowy*, Kraków 2002, s. 81-82 oraz M a c h u t - M e n d e c k a, dz. cyt., s. 102-103.

IV. RODZINA W ISLAMIE – ISTOTA I FUNKCJE RODZINY – PODZIAŁ RÓL MAŁŻEŃSKICH

Islam bazował na tradycji przedmuzułmańskiej Arabów, jednak wprowadził też duże zmiany w podstawach prawno-obyczajowych funkcjonowania rodziny, zwłaszcza dotyczących równouprawnienia kobiet i dzieci, opieki nad sierotami, wdowami i ubogimi krewnymi.

„Rodzina to instytucja dana i nakazana przez Boga [...] zaistniała wraz ze stworzeniem człowieka. Instytucja małżeństwa i rodziny zostały polecane jako «droga proroków»»³². Prorok Muhammad stwierdza, że „Małżeństwo jest częścią Sunny (mojej drogi). Ktokolwiek z niej odstąpi nie jest jednym z nas”³³.

Z punktu widzenia prawa jest umową (*mitaqan ghaliza* – uroczyste przyrzeczenie), kontraktem, nie sakramentem. Potrzebna jest do niej zgoda dwojga osób (mężczyzny i kobiety). Podstawę rodziny stanowi wiara. Dlatego muzułmanie zawierają związki z muzułmankami lub z chrześcijankami i żydówkami – osobami, które wyznają monoteizm. Natomiast kobieta w islamie może zawrzeć małżeństwo z niemuzułmaninem tylko w wypadku, gdy przyjmie on islam, m.in. dlatego, że dzieci zwyczajowo wychowywane są w wierze ojca. Islam zachęca do małżeństwa, natomiast zabrania związków seksualnych pozamałżeńskich oraz homoseksualnych. Życie erotyczne nie może stanowić jedynie przyjemności i chwilowej zabawy, lecz ma być podwaliną trwałego, odpowiedzialnego i stabilnego związku.

Główny cel rodziny wynikający z Koranu to zrodzenie i wychowanie dzieci w zalegalizowanej strukturze, jaką stanowi rodzina. Rodzina ma też chronić moralność poprzez zaspokojenie instynktu seksualnego w legalnym związku. Celem małżeństwa jest również „uzyskanie psychicznej, emocjonalnej i duchowej relacji z partnerem. Wzajemne relacje między członkami rodziny, a w szczególności między mężem i żoną, nie są czysto praktyczne. Stanowią związek duchowy, który przynosi i utrzymuje miłość, dobroć, łaskę, współczucie, obopulne zaufanie, poświęcenie, pociechę i wsparcie. Poprzez rozwój tych przymiotów ujawniają się najlepsze zalety ludzkiej natury. Potencjał duchowy mężczyzny i kobiety może się rozwijać i przyczyniać do powstawania dobroci i cnoty tylko w rodzinie. [...] To właśnie rodzina tworzy odpowiedni klimat do rozwoju i spełniania osobowości osób ją tworzących,

³² Por. Koran 13:38 oraz K h u r s h i d A h a m a d, dz. cyt., s. 14.

³³ Tamże, s. 14.

umacniania ich charakterów. Dlatego też Prorok (Pokój z Nim) powiedział, że dom jest najlepszym miejscem na świecie³⁴.

Z wyżej wymienionych trzech podstawowych celów rodziny wynikają jej funkcje, które wyszczególnione są w Qur'anie i Sunnie. Można wyróżnić funkcje rodziny, które zaspokajają istotne, indywidualne potrzeby jej członków, oraz funkcje, które mają znaczenie społeczne. Do tych pierwszych zaliczyć można funkcje:

1) Prokreacyjną – zaspokojenie potrzeb seksualnych, ochrona moralności (ochrona, spełnienie i uszlachetnienie intymnych kontaktów) oraz rodzenie dzieci.

2) Uzyskanie psychicznej, emocjonalnej i duchowej relacji z małżonkiem – kobieta ma być wierną towarzyszką męża, zwłaszcza w drodze do wieczności; małżeństwo jest wspólną drogą do Boga; podporządkowując się woli Boga, kobieta i mężczyzna stają się zarazem szczęśliwymi małżonkami³⁵.

3) Opiekę nad krewnymi – pierwszy obowiązek opieki dotyczy dzieci i młodszego rodzeństwa, a w dalszej kolejności innych członków rodziny, w zależności od okoliczności; opieka nad rodzicami i starszymi członkami rodziny jest ważnym elementem, podkreślanym nieustannie w Qur'anie i Sunnie³⁶.

4) Ekonomiczną – zadanie utrzymania rodziny spoczywa na mężu, nawet jeżeli żona jest zamożna. Koran zaleca również pomoc finansową (*zakat*) przede wszystkim dla uboższych członków rodziny – także dalszej. Nie tylko rodziców, ale także dziadków, krewnych ze strony matki i ojca. Również sieroty powinny być traktowane jak własne dzieci. Prawo do pomocy materialnej i opieki mają też dalsi krewni ze strony męża i żony. Rodzina muzułmańska obejmuje więc szeroką wspólnotę krewnych, którzy niekiedy razem mieszkają i zawsze mogą liczyć na swoją pomoc. Jest to system zapewniający bezpieczeństwo materialne, ale przede wszystkim psychiczne. „Członkowie rodziny są zintegrowaną wspólnotą, jej starsi przedstawiciele nie idą do domów starców, a sieroty – do sierocińców. Biedni i niepracujący nie żyją z państwowych zapomóg, bo w pierwszej kolejności ich problemy są rozwiązywane w ramach rodziny w sposób bardziej ludzki i wykazujący sza-

³⁴ K h u r s h i d A h a m a d, *Rodzina w islamie*, Wrocław 2002, s. 19-22; por. także Koran 30:21 oraz 2:187.

³⁵ Por. m.in. A d a m s k i, dz. cyt., s. 83.

³⁶ Tamże, s. 24.

cunek dla potrzebujących. Nie obejmuje ona wyłącznie oparcia ekonomicznego, ale także emocjonalne³⁷.

Funkcje rodziny, które mają wielkie znaczenie dla fizycznego i kulturalnego rozwoju społeczeństwa, są następujące:

1) Zrodzenie nowych obywateli.

2) Zapewnienie wychowania dzieciom – „w procesie wychowania wcielane są dzieciom uczucia partnerstwa, miłości, współczucia, poświęcenia dla innych, tolerancji oraz dobroci³⁸”.

3) Uspołecznianie – „rola dawania życia pozostaje niepełna bez ważniejszej części tego zadania, a mianowicie wychowania, edukacji, kształtowania światopoglądu, charakteru, stopniowego przygotowania w sprawach religii i wkroczenia w społeczeństwo. Ze względu na fakt, że życie rodzinne obejmuje wiele aspektów, staje się pracą pochłaniającą mnóstwo czasu. Nie zajmuje się tym żadna inna instytucja. [...] Prorok Muhammad w wielu hadisach odnosi się do zadania rodziny jako podstawowego organu uspołeczniającego³⁹”.

4) Zawieranie silnych więzi społecznych między grupami, rodami i narodami. W społecznościach arabskich małżeństwa zawiera się najchętniej między kuzynostwem (brat stryjeczny lub brat cioteczny jest najbardziej odpowiednim kandydatem na męża), co pozwala zacieśnić więzy rodzinne oraz plemienne. Z tradycji znane są również małżeństwa proroka z córkami wodzów szczepów przyjmujących nową religię na znak i dla umocnienia sojuszu⁴⁰.

5) Przekazywanie tradycji i kultury narodu, umacnianie cywilizacji i społeczności wierzących. „Jeśli rodzina ulegnie osłabieniu lub zniszczeniu, to przyszłość całej kultury i cywilizacji zostaje zagrożona. Podstawową rolę w rozwoju rodziny spełnia kobieta. [...] Kobieta odpowiada za prawidłowe funkcjonowanie tej wspólnoty: troszczy się o potrzeby psychiczne, emocjonalne, wychowawcze [...] kobieta kieruje nią z odpowiedzialnością i autorytetem⁴¹”.

³⁷ Tamże.

³⁸ Tamże, s. 22.

³⁹ K h u r s h i d A h a m a d, dz. cyt., s. 24.

⁴⁰ Por. *Koran*, tł. J. Bielawski, Warszawa 1986, *Wprowadzenie* [do Koranu], s. 779-780; zob. także: www.planetaislam.com/historia/zonywyslannika.html

⁴¹ Tamże, s. 30.

Drugim zasadniczym aspektem zmian wprowadzonych przez Mahometa było wprowadzenie r ó w n o ś c i kobiet i mężczyzn, co jednocześnie stanowiło podwaliny do realizacji jej wymienionych wyżej celów⁴². Skoro bowiem w małżeństwie i rodzinie członkowie wspólnoty mają się nawzajem wspierać i doskonalić, musi być ona instytucją dobrowolną, wspólnotą równych sobie osób. Dlatego w Koranie zwraca się uwagę na to, iż „[...] ktokolwiek czyni dobro, kobieta czy mężczyzna, i jest wierzącym, zapewnimy mu dobre życie, wynagrodzimy zgodnie z tym, co czynili” (Sura 16:98) „Mężczyźni, którzy poddają się Allahowi, i kobiety, które poddają się Allahowi, wierzący mężczyźni i wierzące kobiety, posłuszni mężczyźni i posłuszne kobiety, mężczyźni wytrwali i kobiety wytrwałe, mężczyźni pokorni i kobiety pokorne, dający i dające, poszczący i poszcząca, chroniący swą skromność i chroniąca, wspominający Allaha i wspominające, zaprawdę Allah przygotował dla nich przebaczenie i zapłatę” (Sura 33:35).

Wraz z ogłoszeniem Koranu zaczęło obowiązywać prawo islamskie *szariat*, które normowało w sposób bardzo szczegółowy przede wszystkim stosunki rodzinne. Mahomet zabronił zwyczaju uśmiercania nowo narodzonych dziewczynek, wprowadził konieczność zgody zarówno mężczyzny, jak i kobiety na małżeństwo. Określił prawa dziedziczenia córek, które – jak wskazywaliśmy – w okresie *dżahilija* nie miały żadnych praw dziedzicznych⁴³. Ustanowił obowiązek opieki prawnej i ekonomicznej nad kobietami i dziećmi w rodzinie, który ciąży na mężczyźnie. W islamie kobieta nie musi pracować. Mąż nie ma prawa jej do tego zmuszać, jednak nie może jej tego również zabronić. Zarobione pieniądze mężczyzna musi przeznaczyć przede wszystkim na utrzymanie rodziny, kobieta zaś – nie (są jej osobistą własnością). Wielką wagę przykładą się w Koranie również do obowiązku opieki nad wdowami i sierotami⁴⁴. Sytuacja prawna i społeczna kobiet i dzieci znacznie się polepszyła w porównaniu z *dżahiliją*.

Z drugiej jednak strony Prorok nie zniósł *p o l i g i n i i* (wielonościwości mężczyzn), choć wyraźnie zaleca monogamię. Ograniczył również liczbę posiadanych żon do czterech, i to tylko pod warunkiem ich sprawiedliwego, tzn.

⁴² Por. M a c h u t - M e n d e c k a, *Świat tradycji arabskiej*, s. 104.

⁴³ Wprawdzie córka – według *szariatu* – dziedziczy po ojcu połowę tego, co syn, ale uzasadnia się to koniecznością utrzymania rodziny przez mężczyznę, a nie kobietę.

⁴⁴ Muhammed – jako bardzo wcześnie osierocony – był wyjątkowo czuły na los sierot i wdów.

równego traktowania⁴⁵. Mimo równości płci, w społeczeństwach muzułmańskich występuje wyraźny podział na obowiązki kobiece i męskie. Mężczyzna utrzymuje i ochrania rodzinę. Podstawowym obowiązkiem kobiety jest zrodzenie dzieci, ich wychowanie i opieka nad ogniskiem domowym. Władzę w rodzinie ma najstarszy mężczyzna. Obowiązuje zasada *p a t r i a r c h a - t u*. Koran podtrzymuje ją, uzasadniając to na dwa sposoby: „Mężczyźni stoją nad kobietami ze względu na to, że oni rozdają ze swego majątku” (Koran 4:34). Mężczyźni są poza tym silniejsi fizycznie, bardziej racjonalni i stabilni w swoich decyzjach (Koran 2:228). Natomiast gospodrstwem domowym i rodziną kieruje najstarsza kobieta – matka dorosłych i żonatych synów. Jej synowie, synowe i wnuki są jej podporządkowane w sprawach domowych i zawodowych (organizacyjnych i finansowych). „Pewien człowiek spytał Wysłannika Boga: – Powiedz mi Wysłanniku Boga, kto jest dla mnie najbliższym człowiekiem? – Twoja matka. – A po niej? – Twoja matka. – A po niej? – Twoja matka. – A po niej? – Twój ojciec”⁴⁶.

Im starsza kobieta i im więcej ma dzieci, tym większym szacunkiem jest darzona i ma większy zakres władzy⁴⁷. „Kobieta, która urodziła trzech synów, będzie chroniona przed ogniem piekielnym. – A jeśli urodziła tylko dwóch? – spytano Wysłannika Boga. – Również będzie chroniona – odparł”⁴⁸.

Mężczyzna, żeniąc się z kobietą, musi wnieść zwyczajowy *mahr* (lub *kin-tar*) – opłatę ślubną, rodzaj wynagrodzenia za kobietę oraz synów, których ona urodzi, a którzy nie będą należeć do jej rodu, lecz do rodziny ojca. Jest

⁴⁵ A to, jak dowodzą zwolennicy monogamii w islamie, jest niemożliwe, co wyraźnie wskazuje na przychylenie się Proroka do posiadania jednej żony. Znany jest również fakt, że Prorok wprowadził wielożeństwo po bitwie pod Uhud, w której zginęło ok. 10% wojowników islamskich, którzy pozostawili swoje żony i dzieci. Ponieważ nie było wówczas rozpowszechnionym zwyczajem samodzielne życie kobiet – zarobkowanie, utrzymywanie dzieci – w związku z tym nasuwała się konieczność ich powtórnego wyjścia za mąż w celu zapewnienia opieki im i ich rodzinom, a także ochrony moralności kobiet (możliwość życia seksualnego w małżeństwie, ochrona przed odrzuceniem czy napiętnowaniem społecznym); por. m.in. Khurshid Ahamed, dz. cyt., s. 24-30 oraz *Wstęp* do polskiego wydania Koranu.

⁴⁶ *Mahomet. Mądrości proroka. Hadisy*, tł. J. Danecki, Warszawa 1993, s. 96 – cyt. za: E. P u c h n a r e w i c z, *Państwo a rodzina we współczesnym Egipcie*, Warszawa 2003, s. 52.

⁴⁷ Por. P u c h n a r e w i c z, s. 42-43 oraz *Oblicza współczesnego islamu*, red. E. Machut-Mendecka, Warszawa 2003, s. 70-71.

⁴⁸ *Mahomet. Mądrości proroka. Hadisy*, s. 96-97 – cyt. za: P u c h n a r e w i c z, dz. cyt., s. 52.

to własność prywatna żony, którą zatrzymuje ona w sytuacji rozwodu, jej zabezpieczenie⁴⁹. Zwykle wpłacana bywa w momencie zaślubin na ręce przyszłej małżonki w postaci złota, srebra lub pieniędzy, dawniej także innych dóbr materialnych. Prorok wprowadził również obowiązek alimentowania żony po rozwodzie aż do chwili jej ponownego wyjścia za mąż lub – w przypadku, gdy nie wejdzie ona w związek małżeński – aż do śmierci.

Małżeństwo jest zawierane w domu lub w meczecie. Miejsce nie jest istotne, ponieważ muzułmanie wierzą, że Allah jest wszędzie. W krajach muzułmańskich istnieją różne tradycje zawierania małżeństwa. Zazwyczaj przy zawieraniu związku jest obecnych dwóch świadków. Mąż daje żonie wiano, choć nie jest to koniecznym obowiązkiem. Ceremonia odbywa się podczas spotkania obu rodzin, najczęściej prowadzi ją sędzia. W czasie zawierania małżeństwa recytowane są wersety Koranu, a małżonków „zachęca się do życia pełnego pobożności, czystości, wzajemnej miłości, wierności i odpowiedzialności”. Mąż urządza przyjęcie dla rodziny, które staje się okazją do świętowania w gronie szerokiej społeczności rodzinnej⁵⁰. „Prorok zachęca, aby uroczystości te były skromne i by panowała podczas nich radość: «Najlepsze małżeństwo to takie, które nie przysporzyło wielu kłopotów, ani wydatków [...]. Najgorsze uroczystości to takie, na które zapraszani są bogaci, a biedni nie mają wstępu»”⁵¹. Jak wspomniano, małżeństwo jest traktowane jako związek trwały, może jednak zostać rozwiązane na wniosek męża lub żony, „gdy nie osiągnęło swego celu i ulega całkowitemu rozpadowi”. Zanim jednak to tego dojdzie, Koran zaleca petraktacje członków rodziny. Jeśli pomoc rodziny nie przynosi skutku, można rozwiązać małżeństwo⁵².

Islam broni jedności rodziny, jej trwałości, spełniania przez nią podstawowych funkcji społecznych. Chroni członków rodziny przed upadkiem moralności, określa stosunki między kobietami i mężczyznami. System ten ma

⁴⁹ Ale nie w każdym przypadku. Jeżeli mąż inicjuje rozwód, żona zatrzymuje „mahr”. Gdy żona inicjuje rozwód, ale udowodni, że następuje on z „winy” męża – zaniedbywania i nieutrzymywania rodziny, jego zaginięcia, złego traktowania lub bezpłodności, złamania umów zawartych w kontrakcie ślubnym itp. – również zatrzymuje „mahr”. Natomiast gdy żona opuszcza męża nie z jego winy, zwraca „mahr”. Ma to zapobiec nadużyciom ze strony kobiet – małżeństwom interesownym. Kwestie rozwodowe są jednak dość zawiłe i uzależnione od prawa w konkretnym państwie, niejednolite dla całego świata islamu; por. np. P u c h n a r e - w i c z, dz. cyt., s. 48-49, 51, 64-69, 71-78.

⁵⁰ K h u r s h i d A h a m e d, dz. cyt., s. 31.

⁵¹ Tamże, s. 34.

⁵² Tamże, s. 32.

zabezpieczyć rodzinę przed kryzysem, który pociąga za sobą upadek społeczeństwa. Zapewnia każdemu człowiekowi poczucie sensu życia, spełnienia, przynależności do wspólnoty oraz rozwój moralny i społeczny. Zapobiega samotności, nadużyciom, dezintegracji struktur społecznych, przerostowi wolności, który niszczy rodzinę, społeczeństwo, ale i samą jednostkę. Islamski system rodzinny zapewnia członkom rodziny realizację powołania religijnego człowieka – namiestnictwa bożego na Ziemi⁵³.

V. WSPÓŁCZESNA RODZINA MUŻULMAŃSKA

Nasuwają się pytania, czy islam nadal odgrywa tak wielką rolę w życiu rodzin muzułmańskich. Czy nadal trwają one przy swych tradycjach wyrażających się m.in. w bardzo rozwiniętej wspólnotowości (lub wręcz kolektywności), poligynii, wielopokoleniowości, wielodzietności, patriarchalnym podziale władzy, ograniczeniu roli kobiety do spraw domu, ścisłym podporządkowaniu dzieci rodzicom, przestrzeganiu świąt i zwyczajów rodzinnych⁵⁴?

Niełatwo jest odpowiedzieć na te pytania, ponieważ świat islamu obejmuje ponad miliard wierzących, którzy rozsiani są po wszystkich kontynentach⁵⁵. Nawet państwa, w których większość obywateli stanowią muzułmanie, są między sobą bardzo zróżnicowane. Wynika to z różnic w kulturach narodowych, zwyczajach ludowych, wcześniejszych wierzeniach, pozycji ekonomicznej i politycznej państwa, a w największym chyba stopniu – od miejsca zamieszkania (wieś – miasto), wykształcenia i poziomu westernizacji życia. Kraje muzułmańskie (mam na myśli te z przewagą obywateli wyznających islam) można podzielić na trzy grupy:

⁵³ Por. tamże, s. 37-39.

⁵⁴ Obrzędowość związana ze świętami rodzinnymi, takimi jak urodziny, przyjęcie do wspólnoty wiernych, nadanie imienia, odstawienie od piersi, obrzezanie, narzeczeństwo, ślub, pogrzeb itp., oraz ze świętami religijnymi, np. pielgrzymka, post w miesiącu ramadan, modlitwy piątkowe, są bardzo bogate w świecie muzułmańskim i uzależnione od kraju, regionu, środowiska i wykształcenia. Są one zbyt obszernym tematem, by można było je tu omawiać; por. np. M a c h u t - M e n d e c k a, *Świat tradycji arabskiej*, s. 108-110; M a r e k, *Rodzina i małżeństwo*; t e n ż e, *Obrzędy rodzinne oraz Święta muzułmańskie*, w: *Nie bój się islamu...* www.wiez.com.pl

⁵⁵ A d a m s k i, dz. cyt., s. 81.

1) W których zmiany obyczajowe, przejście wzorów zachodnich, dotyczących m.in. wykształcenia, ubrania, stosunków rodzinnych, dokonały się w sposób gwałtowny i szybki. Przykładem może tu być Turcja, Albania, muzułmańska część dawnego ZSRR czy Tunezja.

2) W których istnieje silny opór przeciwko zachodniemu stylowi życia, panuje tradycjonalizm lub konserwatyzm, nieuwzględnianie osiągnięć prawa europejskiego, zwłaszcza w stosunkach rodzinnych (Arabia Saudyjska, Syria, Irak, niektóre kraje Dalekiego Wschodu, północna Afryka).

3) W których dokonuje się stopniowe, ale konsekwentne przejście od norm religijno-prawnych do prawno-państwowych, które oparte są na wzorach zachodnich, uwolnione częściowo od prawa religijnego. Do tej grupy można zaliczyć Egipt, Indie, Pakistan oraz muzułmańskie kraje byłej Jugosławii. Jest to grupa pośrednia państw⁵⁶.

System prawny i obyczajowy jest w tych trzech grupach inny i wpływa przede wszystkim na prawo rodzinne, które jednak – niezależnie od przynależności kraju do jednej z wyżej wymienionych grup – uznaje się za najbardziej zachowawcze⁵⁷. Najogólniej ujmując sytuację współczesnej rodziny muzułmańskiej, można w niej wyróżnić trzy typy: rodziny tradycyjne, nowoczesne oraz takie, które hołdują pośredniemu stylowi życia⁵⁸.

Niezależnie od szerokości geograficznej inaczej wygląda dziś życie rodziny tradycyjnej, a inaczej nowoczesnej. W tej pierwszej, spotykanej częściej na wsi, z niższym poziomem wykształcenia, dominuje model przedstawiony wcześniej, który jest charakterystyczny dla rodzin muzułmańskich od stuleci. Cechuje się on: wielopokoleniowością, mocnymi więziami między krewnymi, lojalnością i kolektywizmem, ścisłym podziałem ról na męskie i kobiece, dominującą pozycją mężczyzny, częstszą poligynią⁵⁹, wielodzietnością, podporządkowaniem dzieci rodzicom. Jednakże nawet do rodzin tradycyjnych

⁵⁶ Tamże, s. 86.

⁵⁷ L a m a A b u - O d e h, *Modernizing Muslim Family Law: The Case of Egypt*, „Research Database Ebsco Host”, 2005.07.05; por. także: M a c h u t - M e n d e c k a, *Oblicza współczesnego islamu*, s. 67-68.

⁵⁸ Por. m.in. A. B a r s k a, *Konflikt kulturowy w społeczeństwie algierskim w drugiej połowie XX wieku*, Opole 1998, s. 57 – cyt. za: M a c h u t - M e n d e c k a, *Oblicza współczesnego islamu*, s. 107.

⁵⁹ W literaturze spotykamy się ze stwierdzeniem o możliwości współwystępowania poligynii i przemocy domowej, gdzie agresorem może być nie tylko mąż, ale także „cowife”, czyli „współżona” – por. np. D. H a s s o u n e h - P h i l l i p s, *Polygamy and Wife Abuse: A Qualitative Study of Muslim Women in America*, „Health Care for Women International” 22(2001), 735-748.

przenikają takie nowe zwyczaje, jak praca zawodowa kobiet, kształcenie dzieci (również dziewcząt), monogamia, mniejsza dzietność.

Dobrym przykładem rodzin nowoczesnych są współczesne rodziny egipskie. Jak wynika z podanego powyżej zestawienia grup państw ze względu na ich poziom unowocześnienia prawa i obyczajów, rodziny egipskie prezentują typ pośredni – powoli i stopniowo, z poszanowaniem religii i tradycji przejmujący pewne wzory zachodnioeuropejskie⁶⁰. Nowoczesne rodziny w Egipcie cechuje:

1) Monogamia – 93-95% wszystkich rodzin jest monogamicznych. Może być ona zagwarantowana przez kontrakt ślubny, a w niektórych państwach (np. Tunezja, Turcja) przez prawo.

2) Mała liczba członków rodziny zamieszkałych w jednym gospodarstwie domowy – 84% stanowią rodziny nuklearne, zamieszkujące samodzielnie bez dziadków lub innych krewnych (dane z 1996 r.) przy czym średnia ilość osób we wspólnie mieszkającej rodzinie to 4,7 (1996 r.); wskaźnik ten był niższy w miastach i ich okolicach (chodzi zwłaszcza o Kair, Aleksandrię, Port Said i Suez – 4,1), większy natomiast w obszarach mniej zurbanizowanych, zwłaszcza w południowym Egipcie (5,3). Południe Egiptu (Giza, Asjut, Asuan, Al-Minja i inne miasta) cechuje niższy poziom rozwoju gospodarczego i społecznego⁶¹.

3) Mniejsza, gwałtownie spadająca dzietność (współczynnik dzietności w Egipcie: 7,6 – w roku 1965, 3,6 – w 1998 r., a jeszcze niższy np. w Libanie – 2,4 lub Iranie – 2,8), przy jednoczesnym wzroście opieki nad matką i dzieckiem oraz przykładaniu dużej wagi do posiadania potomstwa, z naciskiem nie na liczbę dzieci, lecz na ich dobre wychowanie⁶².

4) Przedłużająca się średnia życia i większy ilościowy udział osób starszych w społeczeństwie, a także wzrost średniej życia kobiet w stosunku do mężczyzn, odwrotnie niż w społeczeństwie tradycyjnym – rolniczym, dotychczas spotykanym zarówno w Egipcie, jak w innych krajach arabskich, w których kobiety żyły (i żyją) krócej⁶³.

⁶⁰ Por. m.in. P u c h n a r e w i c z, *Państwo a rodzina we współczesnym Egipcie*, s. 41-110.

⁶¹ O. R a m z y, *Egyptian Family Relationships at the Present Time*, „Research Database Ebsco Host”, 2005.07.05; por. także: M a c h u t - M e n d e c k a, *Oblicza współczesnego islamu*, s. 71.

⁶² Zob. M a c h u t - M e n d e c k a, *Oblicza współczesnego islamu*, s. 73; P u c h n a r e w i c z, dz. cyt., s. 45.

⁶³ Por. P u c h n a r e w i c z, dz. cyt., s. 120-121. Znajduje się tu ciekawa monografia stosunków rodzinnych (w oazie Al-Farafira) i ich przemian w zetknięciu z modernizacją życia społeczno-ekonomicznego.

5) Praca zawodowa i wyższe wykształcenie kobiet⁶⁴, nie tylko szkolne i uniwersyteckie⁶⁵; przykłada się również wagę do nauczania młodych matek zasad higieny, opieki nad potomstwem itd.

6) Bardziej partnerski podział obowiązków i władzy, który jednak w społeczeństwach muzułmańskich nie jest utożsamiany z równością płci (mężczyźni i kobiety są różni i zawsze będą), ale raczej z szacunkiem dla odmienności płci⁶⁶ i przewagą autorytetu mężczyzn.

7) Bardziej demokratyczny styl wychowania – spadek bezwzględnej zależności od rodziców, co wyraża się np. w samodzielnym wyborze małżonka, choć badania wśród dziewcząt kairskich wskazują, że nadal aż 60% z nich wychodzi za mąż wbrew swojej woli, nie chcąc sprzeciwiać się rodzicom⁶⁷.

8) Większy nacisk na indywidualność członków rodziny – obok poczucia wspólnotowości i solidarności rodzinnej.

9) Duże wsparcie ze strony rodziny, w sensie zabezpieczenia socjalnego, pomocy i opieki, wsparcie matki przez rodziców, rodzeństwo i innych krewnych mieszkających już osobno, a nie z rodziną małżeńską⁶⁸. Podobnym wsparciem i szacunkiem cieszą się powszechnie osoby starsze w rodzinach muzułmańskich. „Domy starców są prawie nie znane w świecie islamu”⁶⁹.

10) Przywiązanie do tradycji i obyczajów, zwłaszcza religijnych, np. segregacja płci nawet w wielkich miastach (np. metro w Kairze), zakaz stosunków przedmałżeńskich, wymóg dziewictwa przyszłej małżonki⁷⁰, wczesne zawieranie małżeństw, zwłaszcza przez dziewczęta, i wczesne macierzyństwo.

11) Przenikanie zachodnioeuropejskich wzorów życia, co implikuje również zmiany w sposobie wychowywania dzieci, zwłaszcza dziewcząt, które można by nazwać nowoczesnością zakorzenioną w tradycji. Przykładem może być

⁶⁴ Zob. np. Machut - Mendecka, *Świat tradycji arabskiej*, s. 107 oraz Puchnarewicz, dz. cyt., s. 50-51.

⁶⁵ Interesujące jest np. to, że więcej (procentowo) kobiet prawników jest w Egipcie niż w Niemczech.

⁶⁶ M. T. Carolan, G. Bagherinia, R. Juhari, J. Himelright, M. Mouton - Sanders, *Contemporary Muslim Families: Research and Practice*, „Contemporary Family Therapy” 22(2000), nr 1, s. 67-79.

⁶⁷ Puchnarewicz, dz. cyt., s. 56. Natomiast Machut-Mendecka podaje, że „obecnie dziewczęta same wybierają sobie mężów, pod warunkiem, że ich wybór zaakceptuje rodzina” (*Oblicza współczesnego islamu*, s. 75).

⁶⁸ Por. Machut - Mendecka, *Świat tradycji arabskiej*, s. 72.

⁶⁹ Zob. tamże, s. 107 oraz t a ż, *Oblicza współczesnego islamu*, s. 74.

⁷⁰ Zob. np. t a ż, *Świat tradycji arabskiej*, s. 110.

większa swoboda dorastających dziewcząt, jednak pod ścisłą opieką mężczyzn z rodziny⁷¹.

W społecznościach muzułmańskich, do których zaliczyć możemy przecież nie tylko narody arabskie, ale mieszkańców Azji, Afryki, Stanów Zjednoczonych czy Europy (w tym Polski), zachodzą bardzo dynamiczne, nie do końca zbadane i niejednoznaczne procesy. Na podkreślenie zasługuje fakt wielkiej rozbieżności wzorów życia rodzinnego, zależnych nie tylko od nakazów religijnych, ale również od norm kulturowych, miejsca zamieszkania, a przede wszystkim od wykształcenia. W społeczeństwach europejskich także można spotkać rodziny tradycyjne, jak i nowoczesne, borykające się z problemem ubóstwa lub przemocy domowej bądź partnerskie i postępowe, religijne lub tylko tradycyjne. Wiele procesów społecznych: praca zawodowa kobiet, emancypacja kobiet i dzieci, podniesienie poziomu wykształcenia, rozpad rodziny wielopokoleniowej, zmniejszenie dzietności itp. – to zjawiska zachodzące w ciągu ostatnich kilkudziesięciu lat w Tunezji i Egipcie, ale także w Europie, np. w Polsce.

Z drugiej jednak strony rodzina muzułmańska z całą pewnością ma swój specyficzny charakter, ściśle związany z jej przynależnością religijną. Te charakterystyczne cechy występują zarówno w rodzinach tradycyjnych, jak i nowoczesnych, na wsiach i w miastach, choć cały czas ulegają przeobrażeniom w kierunku cywilizacji europejskiej. Do podstawowych zjawisk występujących w społeczeństwach muzułmańskich należą niewątpliwie: segregacja płci – mała dostępność lub niedostępność kobiet spoza rodziny; szacunek dla kobiety i jej ochrona przez spokrewnionych mężczyzn; ukrycie w zaciszu domowym, a w miejscu publicznym – za zasłoną ubrania i chusty oraz wynikająca stąd „tajemniczość” płci pięknej i konieczność starań o kontakty z nią – jednakże w ściśle określonych ramach.

Kolejnym związanym z tym elementem obyczajowości islamu jest społeczna, prawna i ekonomiczna przewaga mężczyzn, wynikająca bezpośrednio z przekazu zawartego w Koranie, który mężczyznę ustanawia głową rodziny, z racji jego siły fizycznej i rozsądku oraz obowiązku utrzymania rodziny. Jest on więc uczyniony odpowiedzialnym za swoją żonę (żony) i dzieci, a także inne kobiety z rodziny, w sensie finansowym, prawnym i obyczajowym. Stosunek kobiet muzułmańskich do patriarchalnej struktury ich rodzin jest różny, ale jednak przez większość akceptowany i uważany za normalny.

⁷¹ N. T e h m i n a, *'I Want More Freedom, But Not Too Much': British Muslim Girls and the Dynamism of Family Values*, „Gender & Education” (December 1), 9(1997), Issue 4, Database Academic Search Premier – 2005.08.16.

W rodzinie muzułmańskiej, bez względu na przynależność narodową czy społeczną, obserwuje się również powszechnie szacunek dla starszych, zwłaszcza rodziców. Wraz z wiekiem matka, ojciec czy teściowa mają coraz większy zakres władzy. Hańbą byłoby oddanie starszego członka rodziny do domu pomocy społecznej czy jakiegokolwiek innej instytucji opiekuńczej, nakazem moralnym jest opieka nad osobą starą w domu rodzinnym.

Należy jednak podkreślić, że dokonujące się przemiany mają od stu lat lub więcej (zależnie od kraju) wyraźny kierunek proeuropejski, mimo licznych sprzeciwów środowisk konserwatywnych. W ostatnich kilkudziesięciu latach zmiany te są tak dynamiczne, iż wydaje się, że społeczeństwa muzułmańskie nie unikną przejęcia – dobrych czy złych – wzorów kultury euroamerykańskiej. Chodzi jedynie o to, by potrafiły zachować swoją tożsamość i cenne wartości, choćby w obszarze życia rodzinnego. Poznanie i zrozumienie międzyreligijne i międzykulturowe nie jest więc tylko kwestią zaspokojenia ciekawości poznawczej, lecz przekazywaniem sobie wartościowych wzorów życia i nauką tolerancji w tych zakresach, których nie możemy naśladować.

FAMILY IN ISLAM

S u m m a r y

The paper "Family in Islam" is a theoretical discussion on the origin, structure, and function of the institution of family in Muslim culture. The author refers to the religious sources (the Holy Book of Islam – the Koran), theological, and philosophical commentaries of Muslim authors. She also uses culture studies, sociology of family, social geography and journalism concerning the Arab areas. The paper contains an introduction, saying that it is necessary to learn and conduct an interreligious dialogue. Then the foundation and main principles of Islam have been discussed. Against this background the author has shown the assumptions on which the Muslim family is based. The author describes the most frequent today problems with the structure, function, and family roles in the group under study. Eventually, some traits of the family in the culture of Islam have been highlighted.

Translated by Jan Kłós

Słowa kluczowe: rodzina, wychowanie w rodzinie, islam, rodzina muzułmańska.

Key words: family, formation in family, Islam, Muslim family.